

Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján (Észak-Erdély 1940–1944-ben)

Hámori Péter:

Észak-Erdélyben, pontosabban Románia 1940 és 1944 között Magyarországhoz tartozó, magyarok (is) lakta településeiről¹ számos helytörténeti és honismereti tanulmány jelent meg az utóbbi másfél évtizedben. Ezek egy része inkább lelkes, nem szakmabeli gyűjtők keze nyomát mutatja, vannak azonban köztük igen színvonalasa írások is.² Közös jegyük azonban, hogy a magyar impérium visszatérte és a terület újbóli román birtokbavétele közti időszakokkal nem, vagy alig foglalkoznak: szerzőik számára 1940. augusztus 30. nem csak korszakhatárnak tűnik, hanem egy „elbeszélhetetlen korszak” kezdetét is jelzi.³ Kivételek természetesen vannak – bár inkább csak az egykori négy székely vármegyéből⁴ –, s közülük különösen figyelemre méltóak azok, melyek elbeszélte forrásokat, visszaemlékezéseket használnak fel, mint Gazda József meglehetősen nagy adatgyűjtésre alapozott tanulmánysorozata a *Székelyföld* c. folyóiratban.⁵

Jelen tanulmányban 74 interjú alapján azt szeretnénk vizsgálat tárgyává tenni, hogyan emlékeznek az egykori szemtanúk a „kicsi magyar világnak”, illetve „kicsi magyar időnek” nevezett négyéves időszakra, amikor a második bécsi döntés következtében Észak-Erdély újra magyar főhatalom alá került. A bemutatott interjúk alanyai többségének lakóhelye Szatmár vármegyének az 1920-ban Romániához csatolt része volt, tizenhatan pedig Máramaros vármegyét jelölték meg akkori tartózkodási helyükül, hárman a trianoni Magyarországhoz tartozó Csenger község akkori és mai lakói.

A kutatás eredeti célja az országosan az 1940. évi XXIII. törvénycikkkel létrehozott Országos Nép- és Családvédelmi Alap 1938/39-es szatmári kísérleti működésének pontosabb megismerése volt. Az interjúkat ezért főleg az Alap építőtevékenysége nyomán létrejött házak, házsorok, telepek lakóival készítettük. Más esetekben a beszélgetőpartnereket a helyi plébánosok, lelkesek, olykor pedig a polgármesterek segítségével kutattuk fel. Jóllehet eredeti elképzelésünk nem az 1940/1944. közötti időszak szociálpolitikájának megismerése volt, a beszélgetések során nagyon hamar az akkori viszonyokra terelődött a szó, olykor visszafordíthatatlanul eltérve az eredeti témától. Érdemes megjegyezni, hogy az egykori kedvezményezettek vagy

azok leszármazottai – érthető módon – nem voltak büszkék arra a körülményre, hogy szegénységükre való tekintettel jutottak a házhoz; ehhez hozzájárult, hogy gondozásuk a mintának számító Szatmár megyében mintaszerűen gondos volt, ami nem egy esetben meglehetősen gyakori, már-már zaklatásszámba is menő ellenőrzést jelentett; a telepeket pedig a falvak népe nem egy esetben szegénytelepként vagy más gúnynéven emlegette, az ott élőket többé-kevésbé kiközösítették, de legalábbis elkülönültek tőlük. (Sajátos módon a másik egykori feltétel, hogy a családban sok gyerek legyen, már sokkal kevésbé váltott ki negatív érzéseket, jöllehet a 6-8 utód, amennyivel ezek a családok nemegyszer rendelkeztek, ekkor már elég ritkának számított ezen a vidéken).

Az adatközlők életkori összetétele a következőképpen alakult. 1940-ben öt éven alul volt 6 fő; ők valószínűleg a legtöbb elbeszélte eseményre szüleik leírásából emlékeztek (ezt olykor jelezték is, de nem mindig, olykor pedig bizonytalanok voltak abban a tekintetben, hogy az eseményeket mesélték-e nekik, vagy átélték őket). 32 személy hat és tizennégy év között volt a bevonuláskor, így nagyobb részt gyermekfejjel élték meg az 1940/1944. közötti éveket. 28 fő tizennégy–tizennyolc éves, nyolc fő pedig 1940-ben már felnőtt volt (közülük hárman az interjúkészítéskor elmúltak 90 évesek). Általánosságban elmondható, hogy csaknem valamennyi beszélgetőpartner egyszerű, többnyire földmunkás vagy törpebirtokos családból származott, iskolai végzettségük pedig négy és nyolc elemi között volt, mindössze négyen végeztek ipariskolát, egy fő pedig középiskolát. (A családfők közül négyen foglalkozásukat tekintve „községi alkalmazott” kategóriába sorolhatók – mezőőr, kézbesítő, kisbíró –, de valójában semmiben nem különböztek a többiektől, ha csak abban nem, hogy gyaníthatóan státusuk előnyt jelentett az ONCSA-juttatás odaítélésénél.) Kivételt képezett hat idős szatmárnémeti személy, akiknek az apja gyári munkás volt, további három kisiparos családfenntartóval bírt, kettő-kettő pedig kereskedősegéd és pincér (!) foglalkozást jelölt meg. Ők egyetlen kivétellel vagy szakmát tanultak (9 fő), vagy középiskolát végeztek (1 fő).

Az adatközlők iskolai tanulmányaik alakulása ebben az esetben kettős fontossággal bír: egyfelől nyilván befolyásolta, sőt meghatározta általános műveltségüket, ismeretanyagukat és történelem-szemléletüket, a múlt képméne megformálását, másfelől pedig az 1940-es évekről, a magyar uralomról vagy egyáltalában nem tanultak az iskolában, vagy csak nagyon felületesen. Nem igaz ez persze azokra, akik éppen 1940/1944 között koptatták az iskolai padokat: az ő múlt képüket sok elemében alapvetően meghatározta az iskola, bár elbeszéléseikből gyaníthatóan nem is annyira az ott szerzett tudáselemek, a tanterv által előírt ismeretek, hanem inkább az isko-

lai élmények hagytak mély nyomokat: egy-egy ünnepség, a tanítónak sokszor a múlt által megszipített személye stb.

A múlt elbeszélésében a kezdőpont csaknem mindig 1940. szeptembere, a magyar Honvédség bevonulása volt. Ez olykor a beszélgetés menetében is kiindulópont-szerepet kapott, de korántsem mindig: általában a bizalmi légkör kialakulása, a feloldódás után fogott hozzá a legtöbb adatközlő „életének legszebb napja” elbeszéléséhez. Ez, ismerve a romániai sajtó, rádió, tévé, és az emlékművek által elbeszélte, többé-kevésbé kötelezően egyen múltnak az ezekkel a napokkal kapcsolatos, ma sem szűnő, de már 1945-ben elkezdődő propagandáját, érthetőnek mondható. Tovább árnyalta a képet, hogy a kérdező anyaországi személy volt, amivel az adatközlők tisztában voltak. Néhány esetben az interakció menetében is törést okozott ez, pl. többször megesett, hogy a kérdezett kitért egyes kényesebb kérdések elől – pl. az anyaországi tisztviselők megítélése –, de olyan is többször előfordult, hogy a beszélgetőpartner egy idő után feltette magának a kérdést: vajon ez a négy év a magyarországi magyar és romániai magyar emberek közös történetét alkotta-e, vagy valami olyasmit, amihez a mai határon túl élőknek nem sok közük van. (Jellemzően az ezt a kételyt megfogalmazók, és arra különben választ adni nem merők vagy akarók egy kivételével vagy maguk, vagy gyermekeik rendszeresen átjártak Magyarországra mezőgazdasági napszámmunkára, ahol egyfelől a számukra sértő „lerománózást” kellett gyakorolnia megélniük, másfelől pedig azt, hogy a határon számukra túleső magyarok a legtöbb esetben még csak nem is halottak erről az időszakról.)

Az interjúk során a legtöbb esetben egyértelműen kiderült, hogy az adatközlők a négy évre vonatkozó információ-elemekkel életük folyamán gyakorta találkoztak, és tudták, egyes esetekben saját bőrükön is megtapasztalhatták, hogy a témáról beszélni veszélyes. Jó példa erre egy kilencvenen túli bácsi „kommentárja”: „Elmondom én magának úgy, ahogy volt a bevonulást. Nem gyerek voltam, emlékszem rá jól. Ötven évig nem volt szabad róla igazat szólani, ötven évig! Még a feleségemmel, a gyerekekkel sem szólhattunk róla, mert féltünk, hogy eljár a szájuk az iskolában. Erről csak ezek a sz***-ak szólhattak,⁶ de azok meg hazudoztak csak össze-vissza róla. Hát én most elmondom magának, nem megyek úgy a sírba, hogy el ne mondjam. Meg is írhatja nyugodtan: velem ugyan már mit tudnának csinálni?”

A bevonulás napjainak leírása teljesen azonosnak mondható (kivéve a csengeriek esetében, ahogy arra még kitérünk): dúlva-fúlva, vagy éppen kapkodva távozó, sőt menekülő román katonák, a motoron-kerékpáron-lovon (de többnyire motoron) megjelenő első magányos honvéd, majd a zöm szekéren, helyenként teherautón és olykor páncélosokkal, díszkapu, virág-

szőnyeg, beszédek a helyi notabilitás vagy a lelkész szájából, örömcsókok és -könnyek, sírva elénekelt Himnusz, titokban őrzött és végre szabadon kitehető magyar zászló, sőt zászlók. A teljes sablonosság gyanút kelthet, annak ellenére, hogy a korabeli ünnepek általában így zajlottak le.⁷ Néhány esetben azonban bizonyítható is, hogy olykor egyfajta népmondai jelenséggel van dolga az adatgyűjtőnek: a határszéli Lázári esetében pl. négy, szinte szóról-szóra egyező leírást közöltek a bevonulásról, ketten még a magyar ezredes beszédéből is tudtak két-három (tökéletesen sablonos) mondatot idézni – ám a katolikus plébánia *Historia domus*ába elkeseredetten írta be a falu akkori plébánosa, hogy őket bizony elkerülték a katonák, még a félelmében alaposan beivott és elbújt román községi rendőrtől is csak napokkal később tudtak megszabadulni a lakosok.⁸ A román kivonulással kapcsolatos, általános negatív élmények, különösen a szervezetlenség, kapkodás, fegyelmezetlenség képe sem igazolható: a fennmaradt, főleg egyházi dokumentumok különösebb pusztításról – a hosszabb ideje beszállásolt katonák rendszeres rekvirálásait nem ideszámítva – nem tudósítanak;⁹ egyebek mellett L. Balogh Béni ismert könyvéből is úgy tűnik ki, hogy a román hadvezetés eleve számított a szatmári részek átadásával.¹⁰ Azonos jelenség csaknem minden leírásban, elbeszélésben a negatív elemek hiánya is: mindössze négy esetben fordult elő a „jöttek lovon meg tankon, aztán pár év múlva itt hagytak minket a románoknak”, illetve az ehhez hasonló kitétel.

A kollektív emlékezet kialakulására, működésére további példát szolgáltat, hogy senki sem tudta felidézni: pontosan mi történt a megyebeli nagybirtokok 1920-ban elvett földjeit megkapó telepésekkel.¹¹ Általában tudták, hogy többségükben elhagyták házaikat, földjeiket, de hogy a kivonuló román közigazgatással és katonákkal távoztak-e, vagy később kellett útra kelnük (önként vagy ilyen-olyan kényszer hatására), azt senki sem tudta – vagy akarta, netán merte – elmondani.¹² Levéltári adatok szerint egy részüket a bevonuló katonaság, illetve a rendfenntartó alakulatok kényszerítették távozásra – nemegyszer a régi vagy újabb keletű sérelmekért bosszút állni akaró, többnyire közeli településekről jött magyar lakosság csendes asszisztálása, vagy éppen aktív részvétele mellett. Hónapokkal később, egy második délre vándorlási hullámot¹³ már nem annyira a tényleges atrocitásoktól való félelem, inkább a biztonság utáni vágy és a bukaresti propaganda indított el.¹⁴ A terület magyar lakossága esetében a román kivándorlásról, optálásról, illetve annak körülményeiről szóló emlékek továbbadása, de talán megélése útjába is igen erős falat épített az a körülmény, hogy 1944-ben a visszatérő román katonaság és közigazgatás – ismét csak a civil, de ezúttal román lakosság részvételével – nem egyszer véresen torolta meg a négy évvel korábbi atrocitásokat,¹⁵ másfelől a „hivatalos történelem” a magyarság

kollektív bűnössége képzetének felkeltéséhez kiválóan alkalmas eszköznek találta – sőt, találja – a történések folyamatos napirenden tartását.

Szintén nem maradtak igazán megbízható emlékképek a – nem túl nagyszámú – magyar lakossággal keverten élő románok érzelmeiről, vagy ha igen, akkor azok teljesen az általánosság szintjén maradtak („Hát ugye azok sírtak, meg félték, úgy emlékszem el is szökdöstek sokan, de inkább a fiatalabbja, a legények. De mivel én azok sem sokan, mert egy öreg papjuk volt, az meg nem tüzelte őket, hogy menjenek. Pár napig talán nem nagyon mentek ki az utcára, de hát errefelé nem bántottak senkit sem. Nem úgy, mint mikor visszafelé jöttek, ugye.”¹⁶) Más a helyzet azokkal az adatközlőkkel, akik nagyobb részt román lakosságú területen éltek meg a hatalomváltást: Avasfelsőfaluból pl. két, egymástól függetlenül nyilatkozó személy¹⁷ (az egyik 1946 vagy 1947 óta Magyarországon él) egybevágóan emlékezett arra, hogy a falujuk papja ellenállásra, elrejtőzésre, „partizánkodásra” biztatta a fiatalokat, akik közül jó néhányan szót is fogadtak (maga a szó – „partizánkodás” is figyelmet érdemel, mert csaknem biztos, hogy később került a történetbe, és a pópa nem ezt a kifejezést használta). Innen, az Avasból más beszámolók is tartalmazták, hogy félelem, sőt rettegés előzte meg a magyar csapatok bejövetelét: a román lakosok a Honvédségtől félték, a magyarok meg tőlük.¹⁸

A másik biztos pont az elbeszélésekben 1944/45, az újabb határváltozás, a román csapatok bevonulása és a közigazgatás újbóli átszervezése (érdekes módon a szovjet katonai közigazgatás emléke szinte teljesen elenyészett, pedig az egyházi források rendre megemlékeztek az orosz katonákkal való kényszerű kapcsolatról, illetve korábban a harcokban elesettek és eltemetettek között is feltűnnek szláv nevek). Erről az időszakról azonban az adatközlők nem, vagy csak nagyon kelletlenül voltak hajlandóak beszélni: egyfelől az emlékek kegyetlensége okán, másrészt egyfajta öncenzúra miatt.

A sablonosság, helyesebben az azonos minták követése a múlt elbeszélése során több más területen is megfigyelhető az adatközlőknél. A katonaságtól, háborútól való félelem csaknem mindegyik elbeszélésben jelen volt, amit különösen érthetővé tesz, hogy nem közvetlenül, személyükben érintette őket a behívás, frontszolgálat és annak veszélyei, hanem eltartójukon, apjukon – esetleg, ritkábban testvéreiken – keresztül. Az ONCSA kedvezményezettjei részben kiszolgáltatottabb helyzetben voltak, mint a környezetükben élők: eleve szegény családról volt szó, így (tartalékok híján) az apa kényszerű távolléte vagy különösen elvesztése ha csaknem biztos és teljes nyomort talán nem is hozta magával (a hatósági hadigondozás során az ONCSÁ-s családokra a közhatalom igyekezett külön gondot fordítani), de a bizonytalan holnap kínzó érzését mindenképpen. Ugyan a telepszerűen

épített ONCSA-házak esetében a kedvezményezettektől elvárták, hogy baj, szükséghelyzet esetén segítsék egymást, és ki is alakult – részben a falusi vagy városi közeg elutasítása nyomán – egy többé-kevésbé erős belső kohézió, de ez korántsem volt érzelmileg olyan erős, mint a családi kötelék.

Az elbeszélésekben az 1940. ősze és 1944. hasonló időszaka közti négy év ábrázolásakor közös pont továbbá a szegénységre való emlékezés. Érdekes módon azonban ennek ábrázolásakor legtöbbször nem a személyes érintettségre esik a hangsúly, hanem a „mindenki szegény volt akkor”¹⁹, „cudar világ volt akkor”²⁰ jellegű beállítás a jellemzőbb. Ennek okai többek között a ténylegesen rossz életkörülmények, a mindenkit érintő, Szatmárban kevésbé, Máramarosban annál inkább érezhető élelemhiány és a mindenütt ható jegyrendszer és a feketepiac – nemigen volt szappan, talpbőr, szövet, fonal, petróleum, hogy csak néhány cikket említsünk –, azonban markánsan jelentkezik egyfajta múltmegszépítési szándék is: „cudar világ volt akkor – de ami utána jött, az sokkal rosszabb volt”.²¹ Ebben a nemzeti szempont a legtöbb esetben meglehetősen nagy szerepet játszik: Szatmárban ugyanis az 1945-öt követő néhány év viszonylagos termelési biztonságot, a közellátás területén pedig ha nem is bőséget, de a korábbi időszakhoz képest némi nyugalmat hozott.

A magyar főhatalom évei azonban nemcsak olyanképp jelentettek tabutémát, hogy arról a hatalom mindenütt jelenlévő figyelme miatt nem volt szabad jól mondani, hanem abból a szempontból is, hogy – részben az előbb említett körülményből kifolyólag – szinte „árulásnak” tűnt rosszat mondani rá. Az adatközlők csak vonakodva, kérdésekre válaszolva, kelleetlenül meséltek a fekete kenyérről, a megfoltozhatatlan lyukas cipőtalpról, vagy éppen a mezítláb látogatott (és télen emiatt teljesen elkerült) iskoláról, illetve az áruhiányról.²² A csendőrök vagy a községi jegyző viselkedése, úrhatnámása, esetleg durvasága miatt ugyan az adatközlőknek csaknem fele panaszkodott, de rögtön hozzátették: a román időkben – tehát a magyar főhatalom évei előtt és után – sokkal rosszabb volt mindez. Mindössze egyetlen interjúban fordult elő, ahol az ilyen, kellemetlen emlékeket indulattal idézte fel az adatközlő (a csendőrök összeverték, mert román barátaival a „Borsókenyér, facipő / Ezt hozta a szebb jövő” gúnydalocskát énekelte magyarul²³), más esetekben inkább a probléma eliminálásának a szándékával találkoztunk.

Tabunak számítottak a határ eltűnésével kapcsolatos negatív emlékek is, pedig a határ közelében élő lakosság egyik lényeges kereseti forrása 1940 előtt a sokak által többé-kevésbé rendszeresen űzött, jól jövedelmező csempészet volt. Az ennek megszűntével beálló életszínvonal-romlást azonban az adatközlők soha nem maguktól említették meg, hanem csak – többnyire

megismételt – kérdésre, kelletlenül beszéltek róla. (Pedig a kilenc személy, aki a határ közelében lakott, nyilván őrizte a törvények egykori áthágásának emlékét, mert a csempészet említése után meglehetősen egybevágóan sorolták a csempészett árucikkeket, élükön a petróleummal.) Ugyanakkor általában elmondható, hogy bizonyos csalódottság érzést csaknem minden adatközlő elbeszélésében tapasztalni lehetett; a főhatalomváltás előtti hónapok bizonytalansága és a katonaság jelenléte, illetve a román nemzetiségpolitikának a falvak mindennapjai szintjén is ható következményei miatti rossz életkörülmények olyan felfokozott várakozással töltötte el a terület magyar lakosságát, aminek az új impérium nem tudott megfelelni. Az interjúk során az adatközlők legalább harmada említette ezt, ám a csalódást jellemzően nem az impériumváltásnak, hanem saját és környezete tájékoztatatlanságának tulajdonította (amiben persze szerepe lehetett az interjúkészítő személyének, ti. anyaországi mivoltának is). Furcsa módon a néha lehetetlenségig felfokozott várakozás („mink akkor azt hittük, hogy mától kolbászból lesz még a kerítés is”²⁴) nemcsak az Avas-hegységben élőkre, hanem a határ mentén lakó és Magyarországra – többnyire illegálisan – rendszeresen átjárókra vagy ilyenekkel napi kapcsolatot tartókra is jellemző volt (bár az megjegyzendő, hogy a mozgósítás és a határ megerősítése miatt 1939/40-ben nemcsak a határ átlépése, de megközelítése is életveszélyes vállalkozás lett).²⁵ Értékelhetjük ezt a román propagandára adott felfokozott válaszként is (az ugyanis Magyarországot mint a grófok és a nyomorgó parasztok országát mutatta be nagy előszeretettel); csakhogy a határtérség falvaiban újságot – főleg román újságot – az adatközlők szerint nemigen forgattak, rádiókészülékek sem voltak (részben a szegénység miatt, részben, mert a hadművelleti területnek minősített településeken a hatóság begyűjtötte azokat, mivel a lakosság a román adók helyett Budapestet hallgatta²⁶).

Szembetűnő – és érthető – a trianoni határon túl, Romániában (legalábbis 1940/1944 között) és az anyaországi Csenger faluban élő adatközlők véleménykülönbsége. Az 1940-es bevonulást a falu szinte tragédiaként élte meg: ugyanis a csempészés számukra is az egyik fő megélhetési forrás volt (Csenger a határtól néhány kilométerre található). Ráadásul Csenger az ONCSA egyik – kisszámú – mezőgazdasági telepítési kísérletének a színtere is volt, amely tevékenység – a ház-, gép- és állatakcíóval együtt – a korábbi román területek visszacsatolásával megszakadt (valójában a levéltári adatok tanúsága szerint 1941 végéig folytatódott).²⁷ Érthetően a csengeriek életlehetőségeik beszűkülését látták a terület-visszacsatolásban. Az 1940. és 1944. közti évekre általában úgy emlékeztek vissza, hogy tartottak a katonai behívástól, megemlégették a nehezedő életkörülményeket, ám amikor konk-

rétan a határváltozásról beszéltek, egyértelműen abban látták sorsuk rosszabbra fordulásának okát. (Ennek némiképp ellent mond, hogy Szatmárnémeti piaca könnyen megközelíthető volt és 1941-től szinte kizárólagos értékesítési terepet jelentett számukra, ami ellensúlyozta a határváltozás negatív hatásait, ám ezt az interjúalanyok kelletlenül, rákérdezésre ismerték csak el.)

Sajátos volt a visszaemlékezésekben az ONCSA szerepe is. Ahogy említettük, a kutatást, eredeti szándék szerint, ennek a pontosabb megismerése érdekében indítottuk. Az egykori kedvezményezettek közül mindössze kilenc főt sikerült megtalálni, sokkal jelentősebb volt ennél, hogy viszonylag sok olyan adatközlőt találtunk, aki felserdült, de a szülei háztartásában élő fiatal volt akkor, amikor a szervezettel kapcsolatba kerültek. Visszaemlékezéseikben egyértelműen tetten érhetők a nemi különbségek: míg a férfiak egyértelműen jónak, sőt, szinte megváltásnak látták az ONCSA működését, általában hozzátéve, hogy ma is egy ilyen, a szociális nevelést a szociálpolitikával összekapcsoló, a családot anyagilag felemelő, de együttműködésre is kényszerítő szervezetet látnának szívesen, addig a nők közül többen fogalmaztak meg kritikát, különösen a családok életébe való paternalista, gyakori és erőteljes beavatkozások miatt. Ennek a kétféle megközelítésnek véleményünk szerint egyik fontos gyökere, hogy a zöldkeresztes vagy szociális védőnő (akit visszatérően és árulkodóan „kisasszonynak” neveztek) elsősorban a nőket, a leányokat és az édesanyjukat igyekezett átnevelni, főként nekik és nem bátyjaiknak-öccseiknek kellett az olykor súrlódástól sem mentes, és nem egyszer megalázó helyzeteket átélniük, érzelmileg kezelniük, ami számukra 60-65 év távlatából is felkavaró. Valószínűleg ide vezethető vissza a magyar idők tisztviselőire, helyi notabilitásaira vonatkozó emlékek különbözősége is. Míg az említett falusi vezetőkről inkább rossz emlékeket őrzők többsége nő volt, addig a férfiak zöme javarészt pozitív emléksanyagot hordozott – igaz, általában a korábbi és részben a későbbi román időszak hivatalnokaival, tisztviselőivel vetve össze az 1940/44 köztieket, egy eset kivételével a megvesztegethetőséget, sőt a megvesztegetés elvárását vetve az utóbbiak szemére (az egy kivétel félig-meddig gúnyosan „kifejezetten kellemesnek és hasznosnak” nevezte a baksis és lefizetés rendszerét, mondván: a magyar jegyző „fene nagy tisztességében [...] az utolsó baniig” [sic!] beszedte az adót.²⁸

Összefoglalva megállapítható, hogy a Szatmár megyei adatközlők múltképében sajátos helyet foglalnak el az 1940/44 közötti évek. Búvópataként éltek emlékeik több mint félszáz évig, ám ez a búvópatak még ma is csak részben, félve tör a felszínre, az eltelt idő, az emlékezet és gyakran a mai napig jelen lévő félelmek többszörös szűrőjén keresztül.

JEGYZETEK

- 1 Tanulmányunkban a továbbiakban a mai – történelmileg helytelen, de általánosan elfogadott – Észak-Erdély kifejezést használjuk a pontosabb, ám terjedős és utolsó tagja miatt talán félreértésekre is okot adó észak-erdélyi, partiumi kelet-magyarországi területek vagy vármegyék helyett; megjegyzendő, hogy az 1940. után hozott törvények és minisztériumi rendeletek mindig a hosszabb és pontosabb elnevezéssel éltek.
- 2 Kiemelkedik közülük Fleisz János Nagyvárad-monográfiája (Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között*. Literator, Nagyvárad, 2005.)
- 3 Jó példa erre Csoma György Nagybánya-kötete, mely részletesen mutatja be nemcsak a városi múzeum, hanem a város történetét is. (Csoma György: *Régi dicsőségünk. A múzeumalapítók és a múzeum*. Helvetica, Nagybánya – Baia Mare, 2004.)
- 4 Ilyen pl. Oláh Sándor munkássága (Kormányzati fejlesztések a Székelyföldön. 1940/1944. *Székelyföld* 2001. 4. sz. 57–82. o.; Vidékfejlesztés Csík és Udvarhely megyékben 1940/1944 között. Uo. 2003. 7. sz. 95–102. o.; Kedvezmények és konfliktusok kora. Gazdasági változások Csík megyében 1940/1944 között. *Limes* 2001, 2. sz. 89–104. o.; de különösen a csak kéziratban lévő összefoglaló munka: Székelyföldi modernizáció 1940/1944. Csíkszereda, 2002. Teleki László Alapítvány, Kézirattár.
- 5 Megtörni, beolvasztani. A Székelyföld történetéből. *Székelyföld* 2002. 10. sz. 132–155. o.; Gazdasági helyzet a két világháború között. Uo. 2002. 12. sz. 117–142. o.; A megmaradás szalmaszájai. Uo. 2003. 4. sz. 109–132. o.; Szolgálatban. Uo. 2003. 6. sz. 117–141. o.; Templom és iskola. Uo. 2003. 8. sz. 114–137. o.; Politikai harcok a két világháború között. Uo. 2003. 12. sz. 120–144. o.; Megint háború. Uo. 2004. 12. sz. 111–120. o. Ez a tanulmányosorozat is elsősorban az 1920/1940. közti román érával foglalkozik.
- 6 Az erősen illemsértő kifejezés – mint ahogy az utólagos rákérdezésnél kiderült – nemcsak, sőt nem is elsősorban a román közvélemény-formáló propagandaforrásokra vonatkozott, hanem a hasonló tartalmat mutató magyar nyelvű lapokra.
- 7 Jó példa erre a számos újságbeszámolón kívül: *Nótaszóval köszöntünk! Útmutató az országgyarapodással kapcsolatban népiünnepélyek szervezőinek*. Szatmárnémeti, 1940. (A nyolcadrét ív füzet a Szatmárnémeti Katolikus Püspökség még rendezetlen 1940-es iratanyagából került elő.)
- 8 Utólag valószínűsíthető, hogy a magyar csapatok a Csenger–Szatmárnémeti és a Halmi–Szatmárnémeti közutakat és a (Huszt)–Halmi–Szatmárnémeti vasútvonalat használhatták a bevonuláskor.
- 9 A Szatmárnémeti Katolikus Püspökség 1940. decemberi felmérése szerint kisebb, a beszállásból eredő iskolai és templomi károkat és kisebb fosztogatásokat, atrocitásokat leszámítva nem esett egyéb kár; a plébánosok is inkább a hosszas beszállás alatti érzékeny veszteségeikre panaszkodtak.
- 10 L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939/41940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print, Csíkszerda, 2002.
- 11 Számukat nagyjából 400–500 háztartásra becsülhetjük.
- 12 Miniszterelnökségi átirat. Észak-Erdélyi fővezérségi kormány megbízott iratai. MOL K-53. 1. cs. Szám nélkül.
- 13 Szatmár vármegye főispánjának jelentése a görög katolikus és görögkeleti templomépítkezésekről. A visszacsatolt keleti és erdélyi területek egyházi ügyei. MOL K-150. BM. Ált. 2839. cs. 31. t.; Román telepesek optálási ügye. 1941–6–7036. MOL K-149.
- 14 Utóbbira példa: *Egy évi magyar uralom Észak-Erdélyben*. Monitorul Official, Bucuresti, 1942. Magyar fordítás. Külügyminisztérium Békeelőkészítő iratok, MOL XIX-J-1-a. 58. dob.

- 15 Erre szolgálat adatokat pl.: *A múltat be kell vallani. Szatmár egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok a Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár dokumentumaiból.* Szatmárnémeti, 2006.
- 16 Sz. N. -né szamosdobi adatközlő, 2004. július 22.
- 17 Kovács Mártonné Szabó Teréz (Budapest, 2004. szeptember 4.) és Lajosné Hámi Margit adatközlő (Budapest, 2005. február 20.)
- 18 Nickl Henrik, Vámfalu, 2004. július 26; Szabó Péter, Avasfelsőfalu, 2004. augusztus 1; Furman Vendel, Szatmárnémeti, 2004. július 30; Tomek Vasile-né Kroumann Erzsébet, 2004. szeptember 30. Valamennyien Avasfelsőfalun éltek meg a bevonulást.
- 19 Karács József, Avasfelsőfalu, 2004. szeptember 28.
- 20 Bandi Lajosné, Batiz, 2004. augusztus 25.
- 21 Szabó Tibor János (Ioan Tiberiu Sabou), 2002. október 25–26.
- 22 Érdekes módon a petróleum hiánya, adagolása és radikális áremelkedése kivételnek számított, arra csaknem mindenki emlékezett, illetve maguktól említették meg, talán azért is, mert még egyszerű ember számára is nyilvánvaló volt, hogy ez a két ország eltérő viszonyaiból fakad, illetve joggal remélhették, hogy a jelenség nem lesz tartós.
- 23 K. G. M., Szatmárnémeti, 2004. július 22.
- 24 Baróti József, Batarcs, 2002. március 7.
- 25 Az egyik adatközlő (Kiss Kálmánné Vlaicu Irén) édesapját 1940 nyarán egy elbitangolt tehén keresése közben negyedmagával lőtték le, az adatközlő szerint román granicsárok [?]; a sebesülést csak egyikük élte túl.
- 26 1940–6–7923. MOL K–149. 72. dob.
- 27 Szatmár vármegyei Közjóléti Szövetkezet 1944-es költségvetése. Országos Szociális Felügyelőség iratai. MOL K–566. 17. cs.
- 28 Nagy–Károlyi Vencel, Lázári, 2004. október 8.